

Конфліктологічна компетентність майбутнього вчителя початкової школи: теоретичний аналіз

Проблема формування конфліктологічної компетентності як складової частини професійно педагогічної компетентності сучасного вчителя актуальна й потребує негайного теоретико-методичного розв'язання. У статті розкрито сутність поняття *конфліктологічна компетентність* особистості, її особливості формування у вчителя початкової школи; складники конфліктологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: конфліктна компетентність; конфліктологічна компетентність; професійно-педагогічна компетентність; комунікативність особистості; конфліктологічна компетентність майбутнього вчителя початкової школи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується різноманітними зіткненнями у сфері матеріальних, духовних, виробничих, міжособистісних відносин. А тому вагому роль у структурі професійної компетентності майбутнього фахівця відіграє конфліктологічна компетентність, що вимагає наявності не лише ґрунтовних конфліктологічних знань, а й конструктивного вирішення професійних конфліктологічних ситуацій, попередження конфліктів, вчасної діагностики.

Особливо *актуалізується* проблема формування конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя, оскільки природа педагогічного конфлікту специфічна, адже в зіткненні зазвичай беруть участь діти, які не володіють, на відміну від дорослих, достатнім досвідом, уміннями, навичками, розумом, волею, самоконтролем, саморегуляцією та іншими якостями, набутими в процесі життєдіяльності. Крім того, такий конфлікт завжди супроводжується великою психологічною напругою, яку дітям значно важче перенести, ніж дорослій людині.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Аналіз засвідчує, що її активно досліджують українські та зарубіжні вчені-педагоги, психологи, конфліктологи. Так, вивченню конфлікту та конфліктних ситуацій присвячені роботи В. Андрєєва, А. Анцупова, А. Гірника, Н. Гришиної, С. Ємельянова, В. Зазикіна, А. Шипілова, М. Цюрупи та ін. Конфлікт у педагогічних системах вивчали Ш. Амонашвілі, С. Баникіна, З. Білоусова, В. Журавльов, А. Макаренко, Л. Міщик, Л. Мітіна та ін.

Питанням компетентності приділяли увагу Є. Барбіна, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, В. Маслов, О. Пехота, М. Левківський. Досліджували конфліктологічну компетентність А. Анцупов, С. Баникіна, Є. Богданов, В. Зазакін, Л. Петровська, Н. Москвіна, Б. Хасан, Л. Цой та ін.

У контексті цього дослідження цікавими є розвідки І. Козич, присвячені формуванню конфліктологічної компетентності майбутніх соціальних педагогів в умовах навчання в магістратурі; дослідження М. Христюк, де конфліктологічну компетентність студентів проаналізовано як умову їх успішної адаптації на майбутніх робочих місцях; дослідження А. Лукашенка з обґрунтування педагогічних умов формування конфліктологічної компетентності вчителя та ін.

Мета статті – проаналізувати поняття *конфліктологічна компетентність* майбутнього вчителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття *компетентність особистості* означає досконале володіння знаннями в тій чи тій галузі та застосування цих знань у практичній діяльності. Отже, поняття *конфліктологічна компетентність* містить соціально-педагогічні, психологічні, конфліктологічні знання, що дають змогу розкрити сутність, структуру, динаміку ходу конфлікту, а також психолого-педагогічні вміння та навички прогнозувати, попереджувати й конструктивно його вирішувати.

У науковій літературі трапляються також поняття конфліктної компетентності (Б. Хасан) як уміння людини розібратися, наскільки точно в конфлікті представлені саме ті суперечності, які можуть і мають бути конструктивно вирішені, або ж як уміння утримувати наявні суперечності (зіткнення) в продуктивній конфліктній формі, що сприяє її конструктивному розв'язанню [16]. Л. Петровська визначає конфліктну компетентність як компетентність людини в конфліктній ситу-

ації, складниками якої є компетентність учасника у власному «Я», в потенціалі іншого учасника (учасників) і ситуаційна компетентність [12].

Під час дослідження ми встановили, що психологічними компонентами конфліктної компетентності визначають конфліктостійкість, керування емоціями, творчість і гнучкість мислення, емпатію, індивідуальний стиль управління, комунікативні вміння, спосіб поведінки у взаємодії, рефлексивну культуру, відкритість, толерантність тощо.

Поняття *конфліктологічна компетентність* В. Зазикін трактує як когнітивно-регуляторну підсистему професійно значущої сторони особистості, яка включає відповідні спеціальні знання та вміння [3].

Учені А. Анцупов і А. Шипілов [1] конфліктологічну компетентність розглядають як складову частину соціально-психологічної компетентності особистості, що містить:

1) знання про причини, механізми й закономірності виникнення, протікання та завершення конфліктів;

2) елементарні навички конструктивної поведінки на всіх етапах розвитку конфлікту;

3) уміння діагностувати конфліктну ситуацію, орієнтуватися в ній, прогнозувати її динаміку, не допускати деструктивних дій, прагнути конструктивно вирішити конфлікт, з мінімальними збитками і для себе, і для опонента.

Конфліктологічну компетентність майбутнього вчителя початкової школи будемо розглядати в контексті професійно-педагогічної компетентності. При цьому професійну компетентність визначають як складну професійну якість особистості педагога, що визначає готовність і здатність творчо виконувати педагогічні функції. Оскільки однією із важливих функцій вчителя початкової школи є організація безконфліктної продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учнів, вчителя й інших учителів, учителя й батьків, дітей між собою, то однією із необхідних складових частин професійної компетентності, яка передбачає таку взаємодію й можливість попередження та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, а також реалізацію індивідуальної особистісно орієнтованої навчально-виховної діяльності, є конфліктологічна компетентність.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що конфліктологічна компетентність учителя початкової школи передбачає:

1) спрямованість особистості педагога на успішне здійснення антиконфліктної діяльності, яка за своєю сутністю є конструктивною, ненасильницькою, творчою, коректною, толерантною, гуманною;

2) наявність у педагога особистісно і професійно значущих якостей: любові до дітей, відповідальності, витримки, врівноваженості, емпатії тощо;

3) теоретичну готовність педагога до здійснення антиконфліктної діяльності, яка ґрунтується на усвідомленому оцінному засвоєнні системи психолого-педагогічних і конфліктологічних знань;

4) практичне оволодіння сукупністю конфліктологічних умінь, що забезпечує успішну практичну антиконфліктну діяльність вчителя;

5) розвиток умінь діагностування власної конфліктності на основі аналізу, самоаналізу, самооцінки, рефлексії своєї поведінки, учинків, спілкування, стосунків з оточенням і корекції результатів власної діяльності, а також передбачення можливості виникнення конфліктної ситуації, її діагностику, визначення методів і шляхів вирішення конфлікту та його попередження [9].

Аналізуючи конфліктологічну компетентність учителя початкової школи, зосереджуємося на його особистісних якостях, зокрема його людяності, принциповості, об'єктивності та ін. У цьому контексті важливим, на нашу думку, є розвиток комунікативності особистості вчителя початкової школи.

Як свідчить аналіз педагогічної теорії та практичної діяльності освітніх навчально-виховних закладів ефективність професійно-педагогічного спілкування сучасного вчителя залежить насамперед від рівня сформованості його комунікативності, природною основою якої є комунікабельність людини. Так, І. Юсупов визначав комунікабельність як психічну готовність людини до організаторсько-комунікативної діяльності [17].

В. Кан-Калік характеризує комунікативність як явище багатопланове, що поєднує низку компонентів, серед яких особливе значення мають комунікабельність, соціальна спорідненість, альтруїстичні тенденції [5; 6]. Комунікабельність автор розуміє як здатність відчувати задоволення від процесу спілкування з іншими людьми. Зрозуміло, що некомунікабельні або малокомунікабельні вчителі початкової школи швидше втомлюються, відчуваючи психологічне

перевантаження, оскільки цей вид активності не притаманний їхній природі. Соціальну спорідненість автор визначає як бажання бути серед інших людей.

Згідно з поглядами В. Кан-Калика, соціальну спорідненість потрібно розглядати як професійне особистісне новоутворення, пов'язане насамперед із професійно-педагогічною спрямованістю особистості. Третій компонент комунікативності особистості (за В. Кан-Каликом) – комунікативні та альтруїстичні емоції, які відображають бажання педагога ділитися думками з іншими, взаємодіяти з іншими учасниками педагогічного процесу, повагу до учасників спілкування. Саме альтруїстичні емоції свідчать про потребу комунікативної особистості приносити радість людям, з якими спілкуєшся, співпереживати радості іншого тощо.

Дещо функціональнішим щодо трактування комунікативності особистості, на нашу думку, є підхід Ю. Ханіна [15], який тлумачить комунікативність як єдність трьох її складників:

- 1) потреби особистості у спілкуванні,
- 2) емоційного стану особистості до, під час і після спілкування,
- 3) комунікативних навичок і вмінь особистості.

Саме аналіз наявності потреби людини в спілкуванні та її сутності й робить це визначення комунікативності більш функціональним, адже потреби в спілкуванні мають різноманітні джерела. Вони, наприклад, можуть спричинитися намаганням людини зняти внутрішнє напруження та занепокоєння або ж отримали схвалення, визнання своєї неповторності та унікальності з боку оточення; уточнити своє уявлення про іншу людину, її здібності, якості чи активно впливати на хід думок, настанови іншої людини й піклуватися про іншого тощо.

Аналізуючи спрямованість особистості вчителя початкової школи на антиконфліктну продуктивну суб'єкт-суб'єктну педагогічну діяльність, наголошуємо на її гуманістичному характері. Гуманістична спрямованість особистості педагога – скерованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків; це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів.

На нашу думку, доцільно враховувати той факт, що діяльність учителя початкових класів «зіткана» з педагогічних конфліктних ситуацій, якщо такими вважати зіткнення і суперечності думок і міркувань, потреб й інтересів, боротьбу за утвердження позиції. Причому чим вищий рівень педагогічної майстерності вчителя, тим чіткіше виявляються конфліктні ситуації та конфлікти, бо новизна систем, які пропонують талановиті вчителі, нерідко натрапляє на опір представників усталених консервативних поглядів.

Під час дослідження з'ясували, що педагогічна спрямованість особистості кожного вчителя багатоаспектна. Вона містить насамперед ціннісні орієнтації: на себе – самоутвердження (щоб убачали в мені кваліфікованого, вимогливого, справжнього педагога); на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для вчителя – програма дій, заходи, способи їх реалізації); на молодшого школяра (дитячий колектив в актуальних умовах – адаптація); на мету педагогічної діяльності (на допомогу школяреві у всебічному й гармонійному розвитку – гуманістична стратегія).

Для вчителя початкової школи провідною є орієнтація на головну мету при гармонійній узгодженості всіх інших: гуманізації діяльності, гідного самоутвердження, доцільності засобів, урахування потреб вихованців. Лише за умови почуття відповідальності перед майбутнім, усвідомлення мети й великої любові до дітей починає формуватися професійна педагогічна компетентність, а отже й її складова частина – конфліктологічна компетентність.

Підґрунтям конфліктологічної компетентності вчителя початкових класів є його професійна та конфліктологічна компетенція. Знання вчителя звернені, з одного боку, до дисципліни, яку він викладає, а з іншого – до учнів, психологію яких мусить добре знати. Готуючись до уроку, вчитель обмірковує його зміст, методику, враховує особливості сприймання молодших школярів, класу, власні можливості.

Важливою особливістю професійних педагогічних знань є їх комплексність, що потребує від учителя вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій, що зумовлюють потребу осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. Розв'язання кожної педагогічної задачі актуалізує всю систему педагогічних знань учителя, які виявляються як єдине ціле.

Знання педагога – не сума засвоєних дисциплін, а особистісно забарвлена усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам. «Головне в житті не саме знання, а та гармонія, яка виявляється, коли знання добре вміщені в душі, та філософія, яка визначає людину, її

світогляд» [4; 8]. Компетентність учителя початкової школи полягає в «олюдненні», натхненності знання, яке не переноситься з книжок у шкільний клас, а подається як власний погляд на світ.

На основі засвоєних, усвідомлених, особистісно оцінених професійних, психолого-педагогічних і конфліктологічних знань формується педагогічна свідомість учителя, тобто ті принципи і правила, які є засадовими, базовими щодо його дій і вчинків. Ці принципи і правила кожний педагог виробляє на підставі власного досвіду, але осмислити, усвідомити їх можна лише за допомогою наукових знань, що потребують систематичного поповнення.

Варто зауважити, що складність навчання педагога, набуття конфліктологічної компетентності полягає і в тому, що професійне знання має формуватися водночас на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному. Це потребує розвиненого професійного мислення, здатності добирати, аналізувати й синтезувати здобуті знання в досягненні педагогічної мети, уявляти технологію їх застосування. Однак швидкість набуття конфліктологічної компетентності не регламентується лише накопиченням професійних і конфліктологічних знань. Є індивідуальні передумови успішної навчально-виховної діяльності, стимулятори професійного зростання – здібності [13]. Тому ще одним важливим елементом у формуванні конфліктологічної компетентності вчителя початкової школи є розвиток його здібностей до конструктивної педагогічної діяльності, які залежать від особливостей перебігу психічних процесів, що сприяють успішній педагогічній діяльності.

Аналіз педагогічних здібностей наявний у багатьох фундаментальних дослідженнях. Спираючись на них, можна виокремити такі провідні здібності до педагогічної діяльності, які є актуальними і в контексті конфліктологічної компетентності:

1) комунікативність як професійна здатність педагога, що характеризується потребою в спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника й мати задоволення від спілкування;

2) перцептивні здібності як професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати й розуміти іншу людину;

3) динамізм особистості як здатність активно впливати на іншу особистість;

4) емоційна стабільність як здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провають емоційний зрив;

5) оптимістичне прогнозування як передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

6) креативність як здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації [4].

Наголошуємо також на тому, що саме ці здібності вчителя початкової школи мають поширюватися насамперед на нього самого, адже самовладання, здатність до саморегуляції, емоційна стабільність особистості дають змогу володіти ситуацією.

Визначаючи оптимістичне прогнозування як одну із провідних професійно-педагогічних здібностей, водночас наголошуємо на зв'язку комплексу здібностей зі спрямованістю особистості вчителя. Професійний оптимізм – опора на позитивне у становленні особистості будь-якої людини.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проблема формування конфліктологічної компетентності вчителя початкової школи як частини професійно-педагогічної компетентності надзвичайно складна, і ефективність її розв'язання залежить від модифікації змісту, форм і методів професійної підготовки вчителя загалом й конфліктологічної зокрема, урахування індивідуальних особливостей майбутнього педагога, його морально-ціннісних орієнтацій, знань, умінь, навичок, способів і досвіду діяльності, здатності до самоаналізу, саморегуляції, самовдосконалення.

Важливим є подальше дослідження індивідуалізації технології конфліктологічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

Джерела та література

1. Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : [б. и.], 1999. – 212 с.
2. Добрович А. Воспитателю о психологии и психогигиене общения : кн. для учителя и родителей / А. Добрович. – М. : [б. и.], 1987. – С. 69.
3. Зазыкин В. Г. Психологическая реальность конфликтов / В. Г. Зазыкин, Ю. В. Оболонский. – М. : Психотерапия, 2013. – С. 78–121.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн. – К. : [б. в.], 1997. – С. 36–49.
5. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : [б. и.], 1987. – С. 46–61, 101–105.

6. Кан-Калик В. А. Основы профессионально-педагогического общения. – Грозный : [б. и.], 1979. – С. 61.
7. Козич І. В. Виховання толерантності – основа формування конфліктологічної компетентності майбутнього викладача вищої школи / І. В. Козич // Проблеми сучасної педагогічної освіти : [зб. ст.]. – Ялта : РВВ КГУ, 2005. – Вип. 8, ч. 1. – С. 179–185. – (Сер. : Педагогіка і психологія).
8. Кушнірук Т. Д. Подолання конфліктності серед педагогів. Соціально-педагогічний аспект / Т. Д. Кушнірук // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 9. – С. 38–43.
9. Лукашенко А. О. Педагогічні умови формування конфліктологічної компетентності вчителя / А. О. Лукашенко // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : ХДПУ, 2003. – Вип. 24. – С. 79–87.
10. Ложкін Г. В. Технології розв'язання конфліктів у педагогічній взаємодії / Г. В. Ложкін, М. О. Коць та ін. – Київ ; Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2000. – С. 31, 34.
11. Мольц М. Я. Я – это Я, или Как стать счастливым : пер з англ. / М. Я. Мольц. – СПб. : [б. и.], 1992. – С. 24–41.
12. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : [б. и.], 1989. – С. 56–64.
13. Основы педагогического мастерства / под ред. И. А. Зязюна. – М. : [б. и.], 1989. – С. 150, 152–154.
14. Словник-довідник термінів з конфліктології. – Київ ; Чернівці : [б. в.], 1995. – С. 67.
15. Ханин Ю. Л. К вопросу об оценке коммуникативности личности / Ю. Л. Ханин // Общение как предмет теоретического и прикладного исследования. – Л. : [б. и.], 1972. – С. 172.
16. Хасан Б. И. Конфликтные конструкции в педагогической работе и индивидуальный прогресс ученика / Б. И. Хасан // Инновационный учитель – инновационная экономика : материалы I конф. – Хабаровск : [б. и.], 2010. – С. 34–65.
17. Юсупов И. М. Психология взаимопонимания / И. М. Юсупов. – Казань : [б. и.], 1997. – С. 15–25, 81–84.

Левкович Алёна. Конфликтологическая компетентность будущего учителя начальной школы: теоретический анализ. Проблема формирования конфликтологической компетентности как составной части профессионально-педагогической компетентности современного учителя является актуальной и требует немедленного теоретико-методического решения. В статье раскрыта сущность понятия *конфликтологическая компетентность* личности, ее особенности формирования в учителя начальной школы; составляющие конфликтологической компетентности будущих учителей начальной школы.

Ключевые слова: конфликтная компетентность; конфликтологическая компетентность; профессионально-педагогическая компетентность; коммуникативность личности; конфликтологическая компетентность будущего учителя начальной школы.

Levkovich Alina. Conflictological Competence of Primary School Teachers: a Theoretical Analysis. The problem of forming competence as a part of professional pedagogical competence of modern teacher is urgent and immediate needs of its theoretical and methodological solutions. The aim of the article is a theoretical analysis of conflict competence elementary school teacher. The article reveals the essence of the concept of personality conflict competence, it features the formation of an elementary school teacher; components of conflict competence of primary school teachers.

Key words: conflict competence of the conflict competence, professional pedagogical competence, communicative personality of the conflict competence of a primary school teacher.

Стаття надійшла до редколегії
14.01.2015 р.